

I n g a M u t s o

PhD, Tallinna ülikooli
kasvatusteaduste instituudi dotsent

E n e M ä g i

Pedagoogikakandidaat, Tallinna ülikooli
kasvatusteaduste instituudi dotsent

Erivajadustega õpilaste haridustee valikud

RESÜMEE

Erivajadustega õpilaste kutseõppeasutuse ja eriala valiku kriteeriumid Eesti vabariigis

Artiklis käsitletakse kutseõppeasutuse ja eriala valikut kui üht olulist osa erivajadustega noorte karjääri planeerimises. Ka erivajadusega õpilased vajavad ratsionaalset karjääriplaneerimise mudelit, mille toel võtta vastu otsuseid ning teha valikuid tulevikuks.

Artiklis kirjeldatakse esmalt Nottingham Trent University karjääriplaneerimise mudelit, mis esitab ülevaate ratsionaalse karjääriplaneerimise etappidest. Seejärel esitatakse ülevaade uurimusest, mille eesmärk oli selgitada välja erivajadustega õpilaste kutseõppeasutuse ja erialavaliku kriteeriumid. Uurimus viidi läbi kutseõppeasutuse õpilastega ning direktorite asetäitjatega õppe- ja kasvatustöö alal.

Uurimusest selgus, et koolivalikul osutus mõlema sihtgrupi arvates määravaks nii kodulähedane asukoht, sobiva eriala õppimise võimalus kui ka perekonna sotsiaalmajanduslik olukord, samuti lähisugulaste elamine kooli lähipiirkonnas. Erialavalikul osutusid määravaimaks õpilaste endi soovid ja eelistused. Teatud osa õpilastest pidi sellest hoolimata tegema sundvaliku – soovitud eriala ei õpetatud kodulähedases kutseõppeasutuses ning seetõttu valisid nad vanemate ja sõprade soovitusel. Kokkuvõttlikult võib öelda, et õpilastel tuleb valida elukutse liiga noorelt, mil nad pole selleks veel küpsed.

Märksõnad: erivajadusega õpilane, karjääriplaneerimine.

Sissejuhatus

Alates Eesti taasiseseisvumisest 1990. aastate alguses on riigi hariduspoliitikat süstemaatiliselt reformitud. Eesti on üks väheseid riike, kus Euroopa Liiduga ühinemise protsessis on pööratud spetsiaalselt tähelepanu vaimse alaarenguga inimeste õppevajadustele.

Haridusvajaduste rahuldamiseks võimaluste loomine iseloomustab hariduspoliitiliste otsuste vastavust demokraatia ja humanismi põhimõtetele. See väljendab ühiskonna kõlbelist palet ja poliitilist tahet, aga ka riigi kasutada olevaid majandus- ja vaimseid ressursse.

Oluliseks küsimuseks on, kuidas tagab Eesti haridussüsteem hariduse kui individuaalse ja ühiskondliku hüve ka erivajadustega inimestele (Puuetega inimestele... 1996, 55–56). Sellele küsimusele vastamine ongi käesoleva artikli sisu. Selle raames analüüsitakse kerge vaimse alaarenguga õpilaste haridusvajaduste parema rahuldamise võimalusi.

Euroopa Komisjoni ja Eesti valitsuse koostöös valminud „Sotsiaalse kaasatuse ühismemorandum“ sisaldab soovitusi vaimse alaarenguga laste kaasatuse suurendamiseks kõigil haridusastmetel. Efektiiwsed kutsesuunitlus- ja karjääri- nõustamissüsteemid on võti selle juurde, et elukestev õpe oleks kättesaadav kõigile. Nende abil on võimalik inimressurssi parimal viisil arendada ja rakendada nii tööturul kui ka hariduses, viies kokku inimeste oskused ja huvid ning pakutavad töö- ja õppimisvõimalused (Ford 1992, 68).

Õppijad, kes osalevad karjääriplaneerimise programmides, on võtnud endale vastutuse oma karjääri planeerimise eest. Noortes isikliku vastutustunde tekkimine on kogu planeerimisprotsessi seisukohalt põhimõttelise tähtsusega. Õpilased vajavad karjääriplaneerimise ratsionaalset mudelit, mille toel võtta vastu

otsuseid ning teha valikuid tulevikuks. Nii saab tagada erivajadusega õppijale võimaluse omandada tema huvidele, soovidele ja võimetele vastav eriala. See omakorda annab neile võimaluse suunduda pärast kutseõppeasutuse lõpetamist tööturule (Karlsson 1987, 72–73).

1. Karjääriplaneerimine

Käesolevas artiklis käsitletakse kutseõppeasutuse ja eriala valikut kui üht olulist osa erivajadustega noorte karjääri planeerimises. Nottingham Trent University karjääriplaneerimise mudel esitab ettekujutuse sellest, millistest etappidest koosneb ratsionaalne karjääriplaneerimine (vt tabel). Selle karjääriplaneerimise mudeli tugevus seisneb järgnevas:

- etappide järjestus on selge ning selle loogika arusaadav;
- etappide omavahelise järgnevuse näitlikustamine loob karjääriplaneerijale ja oma senist elu muuta soovivale inimesele skeemi selle kohta, mis teda eesootab, ning pakub viisi, kuidas mõõta oma edasiminekut (Allen jt 2003, 87–89).

Oskus oma karjääri juhtida, eesmärged seada ning selleks vajalikke teadmisi ja töökogemusi omandada on saamas üheks tähtsaimaks strateegiliseks oskuseks. Lõhe üldharidus- või kutsekoolides omandatud teadmiste ja oskuste ning tööturul nõutava vahel on laienenud. Sellest järeldub, et lisaks erialakoolitusele on oluline ka oskus oma haridusteed juhtida: eesmärged seada ja õigeid otsuseid teha. Määravad on mitmed isikuomadused, eriti motivatsioon ja hoiakud. Tänapäev esitab kutsesuunitlusele ja karjääri- nõustamisele rohkemti väljakutseid, tuleb sammu pidada postindustriaalse ühiskonna muutuste ja nõudmistega ning vähendada lõhet teooria ja praktika vahel (Karjääri- nõustamine... 2000, 18–19).

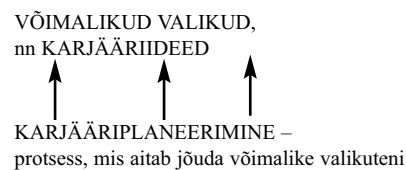
Üks põhjustest, miks õppijad ei osale piisavalt oma haridustee planeerimises,

on see, et neil ei ole vajalikul hulgal teadmisi, oskusi ja kindlust. Sageli puudub adekvaatse otsuse langetamiseks vajalik info võimaluste kohta. Läbi kogu elu saab inimene uusi ideid ning omandab arusaamisi nii enda kui ka oma võimaluste kohta. Karjääri- nõustajate ülesanne on muuta õppijad teadlikumaks sellest, et teatud info ja kogemused omandavad nad iseenesest aja jooksul ühelt elusündmuselt teistele liikudes. Riskantne on ellu viia plaani, mis ei ole piisavalt hästi läbi mõeldud ning välja töötatud ratsionaalse skeemi alusel (Allen jt 2003, 87–89).

J. M. Kidd (Allen jt 2003, 114) toob välja kaks karjääri- nõustamise võimaliku eesmärki:

- lõplik (*ultimate*) – aidata õppijal vastu võtta realistlik otsus;
- vahendav (*mediational*) – aidata õppijal mõista otsustamise protsessi.

Oluline on õppijal mõista karjääriplaneerimist kui protsessi, mis aitab jõuda võimalike lahendusteni (Allen jt 2003, 114).

Joonis 1. Karjääriplaani koostamine (joonise on koostanud J. M. Kidd, vt Allen jt 2003).

Muutusi juhtima õppides saab võimalikuks kujundada elutee vastavaks oma väärtustele, huvidele ja soovidele. Lisaks tahtmistele ja soovidele võtab iga inimene arvesse oma võimeid ning oskusi. Otsuse langetamisel tuleb arvestada nii faktiilisi võimalusi kui ka valiku sobivust isiksuslike eeldustega (Ford 1992, 103–104).

Kutseharidussüsteemi missiooni täitmise ühe tulemusena nähakse karjääri- nõustamise süsteemi, mille puhul tööta-

1	2	5	6	7	8	9	
Kaasatus	Valem Pilt iseendast ←→ Võimalused	Võimaluste uurimine	Suhtlemine võimaluste pakkujatega	Valikuprotsessi juhtimine	Valiku tulemuste analüüsimine	Hindamine ja planeerimine	
	3						4
	Enese tundmine						Võimaluste tundmine
Oskused, teadmised ja hoiakud otsuste langetamiseks		Oskused, teadmised ja hoiakud otsuste elluviimiseks					

Tabel. Ratsionaalne karjääriplaneerimine. Hästi informeeritud realistlik otsus (*Well informed realistic decision*, WIRD) (Allen jt 2003)

vad koolides professionaalse ettevalmistusega nõustajad. Seega saab kutseharidust vaadelda kui karjääri lähtekohta (Tegevuskava... 2001, 12).

Karjääri planeerimist vaadeldakse laiemas ja kitsamas kontekstis. Kitsamalt võttes võib karjääri planeerimist mõista kui arengu, liikumise või tegevuse kavandamist ühe konkreetse elukutse või organisatsiooni raames. Laiemalt hõlmab karjääri planeerimine nii elukutsevalikut, mis moodustab sellest olulisima osa, kui ka koolitust, astumist tööellu, tööalast karjääri ja eneseteostust. Et tööelu on tihedalt seotud teiste eluvaldkondadega, on tähelepanu all ka inimsuhted, harrastused ning perekond. Seega on karjäär laiemas tähenduses samastatav põhiliste elurollide koostisega (Jamnes ja Savisaar 1998, 5–6).

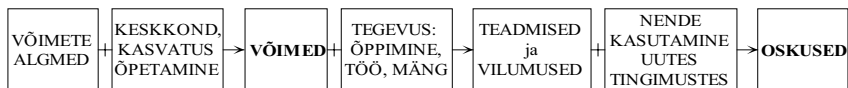
Kutsevaliku ja karjääri planeerimise küsimus kerkib esile põhi- või keskkooli lõpus, kui noor seisab vajaduse ees teha tulevikku puudutavaid otsuseid. Kutsevalikuks on vaja ka otsustamisoskust ja -küpsust. Valmisolek valida ja otsustada saabub inimestel väga erineval ajal.

Karjääri planeerimise üks võtmeküsimusi on võimed ja nendega seonduvad oskused (joonis 2). Individuaalsed võimed on isiksuse psüühilised iseärasused, millest sõltub tegevuse edukus. Sünnipäraselt on inimesel olemas võimete alged, mis arenevad ja avalduvad tegevuses (Jamnes ja Savisaar 1998, 36–39).

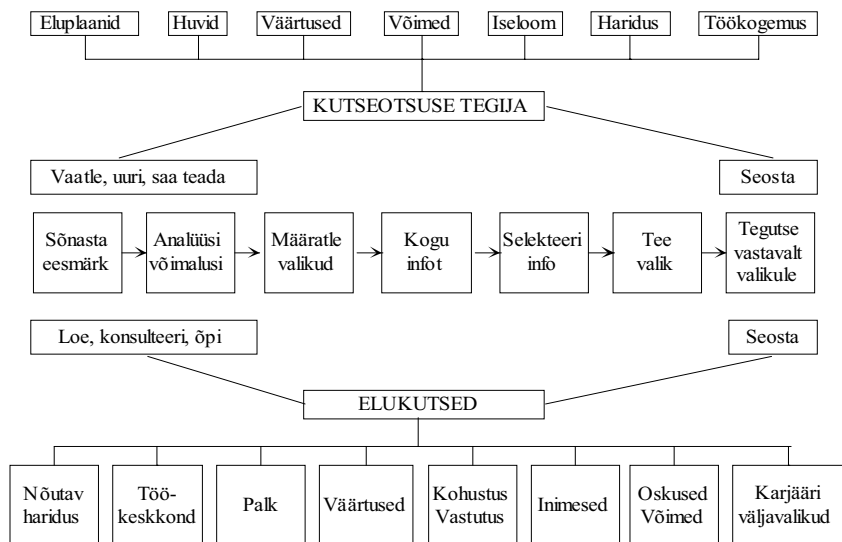
2. Kutsevaliku protsess

Oskused on võimetega tihedalt seotud ning põhinevad teadmistel ja vilumustel. Võimete oluline näitaja on õppeedukus koolis. Tuleb arvestada, et tööka ja kohusetundliku õpilase õppeedukus võib olla nõrkade võimete puhul parem võimeka, kuid õppimisse hooletult suhtuva õpilase õppeedukusest. Sellest järeldub, kui oluline on, et õpilased tunneksid oma võimeid. Siiski ei tohiks võimeid üle tähtsustada, sest samamoodi esinevad edukuse tingimustena emotsioonid ja tahe. Praeguseks on loobunud võimete kui millegi väga jäiga ja staatilise käsitlusest ning seega ka IQ pitseri panekust kogu eluks (Calhoun ja Acocella 1990, 187).

Kuigi suuremat tähelepanu osutatakse elukutsevalikule seoses konkreetsete otsuste tegemisega kooli lõpetamisel, kestab see protsess tavaliselt teadvus-

Joonis 2. Võimete arenemine ja seos oskustega (Jamnes ja Savisaar 1998).

Joonis 3. Kutsevaliku protsess (Jamnes ja Savisaar 1998).

tamata kujul aastaid, alates lapsepõlvest ning lõpetades täiskasvanuea algusega, kui leitakse kompromiss isiklike vajaduste ja reaalsuse vahel. Ideaalset elukutset on raske leida ning elukutsevalik on alati mingil määral kompromiss (Ball 1989, 198–199).

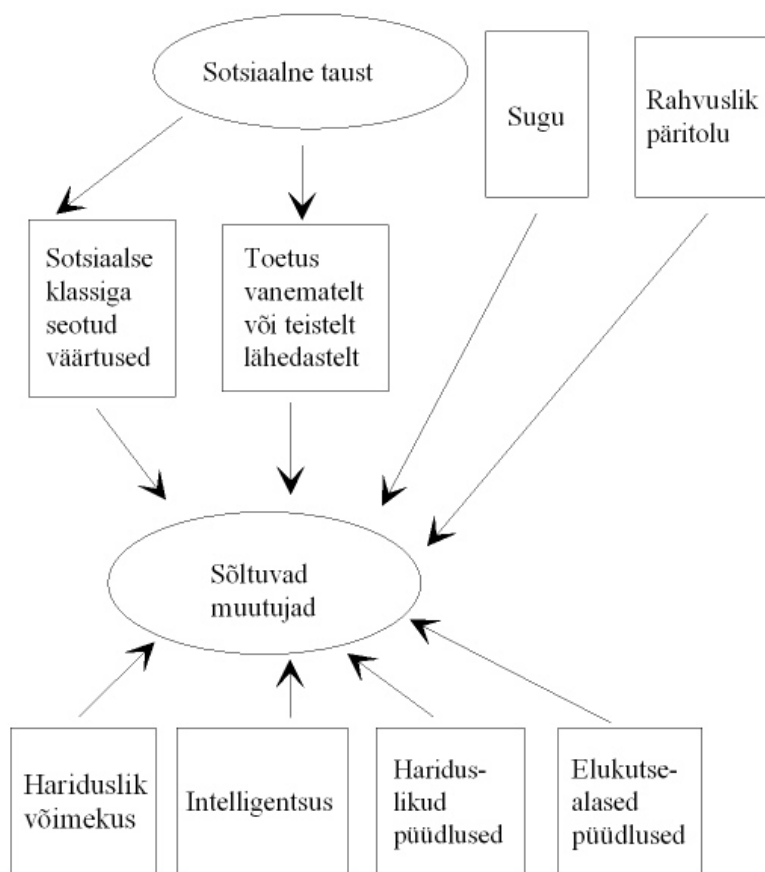
Kokkuvõtlikult tuleb kutsevalikut pidada personaalse arengu väljenduseks, mis põhineb eri faktoritel ja põhjustel kompleksil (vt joonis 3; Jamnes ja Savisaar 1998, 46–52).

Erivajadustega noored on haridustee valikul ebavõrdses olukorras, lähtudes elukutsevaliku piiratud võimalustest (Harren 1979). Seetõttu tuleb neil sageli muuta oma eelistusi. Eelistuste muutmine viitab tahtmiste või võimaluste kohandamisele sellisel viisil, et kui soovitud ei saa, siis seda enam ei tahetagi. Valik seisneb selles, kas kohandada ennast võimalustega teadlikult või teha seda ebateadlikult. Inimest, kelle eelistusi on kohandatud võimaliku loobumise suunas, ei saa nimetada vabaks. Vabadust saab sel juhul selgitada paratamatu vastuvõtmise võimega (Ruonavaara 1985, 64–65).

Erialavalikul tuleb lähtuda huvidest, kuid need peavad olema kooskõlas inimese võimetega. Erivajadustega noorte

kutseõppeasutuse ja erialavaliku võimused on piiratud. Otsused erialavalikul võivad kujuneda kompromisside tulemusena, kuid sel juhul ei ole tegemist esmaeelistusega. Noorukid juhivad põhimõttest, et kutsekoolitus on eelkõige vajalik tööturul konkureerimiseks. Esialgsetes eelistustes lähtuvad õpilased küll oma huvidest ja soovidest, kuid mõistes, et nad ei tule soovitud eriala omandamisega toime, loobuvad esmaeelistusest. Noorte jaoks on oluline mõista, et nende vaba valiku protsess on piiratud, kuid sellest hoolimata tuleb neil jõuda rahuldava lahenduseni. Siinkohal tuleb rõhutada struktuuriliste ja individuaalsete tegurite vastastikust mõju ning käsitleda karjäärivalikut kui individuaalset kavatsuslikku valikut. Struktuuriargumendi kohaselt teevad noored otsuse, lähtudes olukorrast, kus nad parajasti viibivad, ja käituvad nii, nagu nende arvates sobib hetkeolukorda kõige paremini (Bates 1993, 27–32).

Kui siduvad muutujad seovad sotsiaalse tausta mõju sõltuvate muutujatega, siis nii sugu, rahvuslik päritolu kui ka individuaalse taseme muutujad avaldavad samadele muutujatele otsest mõju (Drudy 1991). Nimetatud seosed on esitatud joonisel 4.

Joonis 4. Sõltumatute muutujate seos sõltuvate muutujatega (Drudy 1991).

Ahola ja Nurmi (1997) jäeldavad, et perele iseloomulik kultuurielu (sotsiaalse tausta üks individuaalne muutuja) avaldab mõju lapse edule koolis ning hariduslike eelistuste kujunemisele. Rikkaliku kultuurieluga ja hariduslikult võimekad eelistavad ülikooliharidust. Vae-se kultuurielu ja madala haridusvõime-ga õpilased suunduvad õppima kutse-õppeasutustesse (Ahola ja Nurmi 1997, 136–137).

Hansen (1997) on oma uurimustes jõudnud järeldustele, et õpilased, kes on pärit madalamast ühiskonnaklassist või kelle vanemate palk jääb alla keskmise, valivad kas lühema õppeajaga kooli, kus on võimalik omandada ka elukutse, või ei lähegi edasi õppima. See uurimus toetab seisukohta, et nii sotsiaalne päritolu kui ka pere majanduslik taust mõju-tavad haridustee valikut eri haridustase-metel (Hansen 1997).

Gambetta (1987) ebavõrdsuse meh-hanisme käsitlevas uurimuses analüüsi-ti haridustee valikuid – täpsemalt meh-hanisme, mis on seotud majanduslike ja kultuuriliste põhjustega. Uurimuse tule-musena jäeldab Gambetta, et majan-duslikud piirangud on haridustee valikul

olulisemad kui kultuurilised. Mida väik-sem on pere sissetulek, seda enam vali-takse lühema õppeajaga ja kodule lähim kutseõppeasutus, kus omandatakse nii üld- kui ka erialaharidus, mis võimaldab pärast kooli lõpetamist suunduda töö-turule. Teise valikuvariandina siirduvad noored pärast põhikooli lõpetamist töö-turule. Uurimistulemuste põhjal saab aga ka väita, et ahtama kultuuritaustaga noo-rukitel on samuti suur oht koolist välja langeda (Gambetta 1987, 170–171).

Haridustee valikul on paljude õpilaste kõige tõenäolisem probleem teadmatuse. Õpilased valivad sellise eriala, mille kohta neil puudub põhjalik informatsioon. Tüüpiliseks näiteks on õpilased, kes kutseharidust omandades avasta-vad, et valitud eriala ei vasta nende ootustele. Savolainen ja Turuneni (1988) uurimused kutsekoolidest väljalangemi-se kohta näitasid, et see probleem oli väljalangemise oluline põhjus (Savolai-nen ja Turunen 1988, 254–257).

Strukturalistlik käsitlus peab haridus-võimaluste ebavõrdsuse kujunemist mõjutavatest muutujatest oluliseks sot-siaalselt tausta, sugu ja rahvuslikku pä-ritolu – konteksti, mis rõhutab sotsiaalse

struktuuri toimimist. Individuaalsuse kä-sitluse lähtepunktist on haridusvõima-luste ebavõrdsuse kujunemist mõjuta-vatest muutujatest olulised individuaal-sed omadused, sotsiaalse klassiga seo-tud uskumused ja väärtused, vanemate või teiste lähedaste toetus. Nimetatud faktorid kujundavad noorte uskumusi, eelistusi ja kavatsusi ning mõjutavad nende valikuid otsustusprotsessis. Eel-nevat arvestades võivad noored teha sotsiaalse eelarvamusega otsustusi. Need käsitlused rõhutavad, et noorte haridusvalikud on piiratud eri muutujate-ga, mille tulemus on hariduslik ebavõrd-sus (Savolainen 1991, 119–123).

3. Uurimismetoodika, uurimuse läbiviimine ja andmeanalüüs

Uurimus viidi läbi Eesti 15 kutseõppe-asutuses, kus õpetatakse kerge vaimse alaarenguga õpilasi kas tavarühmas või eraldi komplekteeritud rühmades. Valimi moodustasid 310 kerge vaimse alaaren-guga õpilast I, II ja III kursuselt ning 15 direktori asetäitjat õppe- ja kasvatustöö alal (õppealajuhatajad).

Uurimuse käigus koguti ja analüüsi-ti andmeid nii kvalitatiivsete kui ka kvanti-tatiivsete meetoditega. Kvantitatiivne meetod sisaldas andmete kogumist an-keetküsitluse abil. Anketeeriti kutseõp-peasutuste hariduslike erivajadustega õpilasi I, II ja III kursuselt. Kvalitatiivne meetod sisaldas poolstruktureeritud in-tervjuusid kutseõppeasutuste direktorite asetäitjatega õppe- ja kasvatustöö alal ning 40 poolstruktureeritud intervjuud erivajadustega õpilastega.

4. Uurimuse ülesehitus ja struktuur

Järgnevalt esitatakse kutseõppeasutus-te hariduslike erivajadustega õpilaste ankeetküsitluse tulemused, mida täiën-davad neljakümne õpilase intervjueeeri-misel saadud tulemused ning kutseõp-peasutuste õppealajuhatajate intervjuu-de tulemused.

Andmekogumisel ja analüüsimisel on mitmekülgsuse huvides rakendatud triangulatsiooni. See tähendab mitme andmeressursi kasutamist ühe objekti uurimiseks. Erivajadustega õpilastele korraldati ankeetküsitlus ning enne vas-tama asumist tutvustati ankeeti eesti

keele õpetamise erimetoodikat arvestades. Seejuures välditi õpilaste mõjutamist. Eesmärk oli, et sihtgrupp saaks ankeetküsimustest üheselt aru.

Triangulatsiooni on kasutatud järgnevates aspektides:

● **meetodite triangulatsioon** (ankeetküsitlus, intervjuu);

● **andmeallikate triangulatsioon** (kutseõppeasutuste hariduslike erivajadustega õpilased, kutseõppeasutuste direktorite asetäitjad õppe- ja kasvatustöö alal).

Mitme andmekogumismeetodi kasutamine, lähtudes eri inimeste vaatepunktidest, võimaldab anda täpsema ja ülevaatlikuma pildi probleemidest ning suurendada uurimuse usaldusväärsust.

5. Uurimistulemuste analüüs

Kutseõppeasutuste õpilaste ankeetküsitlusest selgus, et kooli valikul osutus kõige määravamaks kodulähedane asukoht (38%). Peaaegu sama oluline oli huvi eriala vastu (36%). Neid õpilasi, kelle koolivalikut mõjutasid nii kodu lähedus kui ka huvitav eriala, oli 14%. Teiste soovitude alusel tegi otsuse 17% õpilastest ning muul põhjusel (milleks eelkõige nimetati soovi lahkuda kodust ja asuda elama iseseisvalt) langetas otsuse 9% vastanutest.

Kutseõppeasutuste õpilaste intervjuudest selgus, et õpilaste arvates mõjutas õppeasutuse valiku otsust kodulähedane asukoht, perekonna sotsiaal-majanduslik olukord ning lähisugulaste (vana-vanemad, õed-vennad) elamine kooli lähipiirkonnas. Noorukid jäid õppimise perioodil koju elama eri põhjustel. Ühed õpilased väljendasid suutmatust tulla ükski toime igapäevaelu korraldamise ning olmemuredega. Teised väitsid, et koju elama jäämine oli sundvalik pere raske sotsiaal-majandusliku olukorra tõttu.

„Valisin kooli, mis asus kodule kõige lähemal, vanemad toetavad ja abistavad ning raha kulub ka vähem.”

„Tean ja tunnen ümberkaudseid inimesi, kes mind juba hätta ei jäta.”

„Pean kodus nooremaid hoidma ja majapidamises vanaema aitama, ema on haige ja isa ainult joob, muidu oleksin läinud teise kooli, see kool mulle ei meeldi.”

Õppeasutuse valikule avaldas mõju ka kooli asukoha kaugus kodust. Kodust lahkumise põhjustena märkisid õpilased soovimatust aktsepteerida vanemate soove ja nõudmisi, vanemate alkoholilembust ning soovi alustada iseseisvat elu.

„Lähnen kodunt ära, sest ei taha enam kuulata vanemate kamandamist, nad sunnivad kogu aeg koduseid töid tegema, aga mul keelavad pidudel ja sõpradega koos väljas käia.”

„Valisin kooli, mis asub kodunt kaugel, ei tahtnud enam kodus olla, sest vanemad jõid ja kaklesid tihti, mõnikord tulid isa sõbrad meie juurde ning mõned sundisid ka mind jooma.”

„Meil on peres palju lapsi ja ma pidin neid sageli hoidma, tahtsin olla iseseisev ja teha seda, mis mulle meeldib.”

Intervjuuvastustest selgus, et direktorite asetäitjate hinnangul on hariduslike erivajadustega õpilastel materiaalsel ja sotsiaalsel põhjustel turvalisem elada ja õppida kodukohas, kuna inimesed ja koht on neile tuttavad ning vajadusel saavad nad toetust ja abi. Üksi elades tekivad õpilastel raskused igapäevaeluga toimetulekul. Nad ei oska otstarbekalt planeerida rahakasutust, mistõttu esineb vargusi. Hariduslike erivajadustega õpilased ei soovi saada kaasõpilaste pilkealusteks ning oma positsiooni kindlustamiseks võtavad omaks antisotsiaalsed käitumismallid.

„Hariduslike erivajadustega õpilastel on nii majanduslikult kui ka sotsiaalselt parem elada kodus kui kooli ühiselamus.”

„Õpilastel tekivad raskused olme-probleemidega toimetulekul, nagu toidu ostmine, söögi tegemine, pesu pesemine jne.”

„Õpilastel on sageli rahapuudus, mis on tingitud vanemate raskest majanduslikust olukorrast ja sellest, et õpilased ei oska raha kasutamist otstarbekalt planeerida.”

„Hariduslike erivajadustega õpilased on kaasõpilaste surve all sattunud kuritegelikule teele.”

Kutseõppeasutuse valiku kriteeriumina töid õpilased veel esile konkreetse eriala õppimise võimaluse.

„Tulin õppima seda eriala, sest olen selle vastu huvi tundnud juba endises koolis õppides.”

„See eriala meeldib ja ma loodan sellel erialal tööd leida, võib-olla isegi välismaal.”

Intervjuudest õppealajuhatajatega selgus, et hariduslike erivajadustega õpilastele tuleks tagada võimalus õppida kodukohalähedases kutseõppeasutuses erialal, mis vastaks nende vaimsele ja füüsilisele tasemele. Õpilased soovivad kooli dokumente sisse tuues valida eriala, mis neid kõige enam huvitab, kuid õppima saavad nad asuda ainult nendel erialadel, kuhu võetakse põhihariduse lihtsustatud riikliku (st abiõppe) õppekava alusel üheksanda klassi lõpe-

tanuid. Pakutavate erialade valik peaks olema suurem, et paremini rahuldada hariduslike erivajadustega õpilaste haridusvajadusi.

„Dokumente sisse tuues peavad hariduslike erivajadustega õpilased sageli pettuma, sest nad ei soovi asuda õppima neile pakutavatele erialadele.”

6. Kokkuvõte ja järeldused

Käesolevas artiklis analüüsiti kutseõppeasutuse ja eriala valiku kriteeriume.

Konkreetse kooli valikul osutus kõige määravamaks kodulähedane asukoht. Uurimistulemused kinnitavad, et kodu on koht, kus kujuneb hoiak kutsevalikuse. Vanemate väärtushinnangud mõjutavad noorte suhtumist kõigesse, mis puudutab otseselt või kaudselt karjääri ja elukutsevalikut. Ei määra ainult vanemate soovitus. Ka nende elustiil ja kogemused mõjutavad noort ja suunavad teda otsuste tegemisel.

Õpilaste koduläheduse taotluses eristus omakorda kaks põhjust. Ühelt poolt oli põhjuseks erivajadustega õpilaste sisemine soov jätkata õpinguid kohas, kus vanemate ja tuttavate toetus on kergemini kättesaadav. Teise põhjusena oli tegemist sundvalikuga, kus õpilastel tuli lähtuda perekonna sotsiaal-majanduslikust taustast.

Erialavalikul osutusid määravamaks õpilaste endi soovid ja eelistused, kuid teatud osa õpilastest oli sellest hoolimata pidanud tegema sundvaliku. Uurimistulemused toetavad teoreetilises osas esitletut, kus nimetatud valiku tegemisel osutusid kõige määravamaks haridusvõimekus, intelligentsus, hariduslikud ja elukutsealased püüdlused (vt Drudy 1991). Nimetatud muutujad tekitavad hariduslikku ebavõrdsust, sest kerge vaimse alaarenguga õpilased lõpetavad põhikooli põhihariduse lihtsustatud riikliku (abiõppe) õppekava alusel ning saavad jätkata õpinguid kutseõppeasutuses neile määratud erialadel.

Välistest faktoritest mõjutasid elukutsevalikut asjaolu, et soovitud eriala ei õpetatud kodulähedases kutseõppeasutuses, ning vanemate ja sõprade soovitus. Eelnimetatud põhjustel tuli õpilastel oma eelistusi muuta ning asuda õppima teisele erialale. Kõige enam lähtusid õpilased erialavalikul vanemate, õpetajate ja sõprade soovitudest. Soovitajate küllalt suur osatähtsus erialavalikul oli

tingitud esiteks sellest, et need erivajadustega õpilased, kes ei saanud jätkata õpinguid soovitud erialal, pöördusid nõu ja abi saamiseks eelnimetatute poole. Pöördumise teine põhjus oli õpilaste soov lükata vastutus otsuse eest kellelegi teisele, mis oli rühmainterviuude analüüsi tulemuste alusel põhjustatud ebapiisavast kutsealasest ettevalmistusest ning suutmatusest ise valida.

Uurimusest selgus, et vanemate soovitud olid seotud reaalse sooviga aidata oma last elukutsevalikul ning lähtuti nooruki endi soovidest, huvidest ja võimalustest. Oht peitus aga selles, et vanemad lähtusid küll lapse soovidest ja huvidest, kuid ei arvestanud tema individuaalseid võimeid. Valikutegija suunamine otsuse langetamisel eeldab tema sotsiaalse tausta, teda mõjutavate tegurite ja tema individuaalsete omaduste arvestamist. Selgus ka, et vanemad lähtusid elukutsevaliku soovitamisel sageli perekonna üldistest huvidest ja vajadustest, arvestamata nooruki enda huvide ja soovidega.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et enamasti tuleb inimesel valida elukutse liiga noorelt, kui ta pole selleks veel küps. See ongi kutsevaliku üks paradokse – tähtsaid otsuseid tuleb hakata tegema siis, kui selleks on veel liiga vähe teadmisi, analüüsioskust ja kogemusi. Vajaliku küpsuse puudumine on valikute tegemisel oluline takistus. Sageli kutsevalikuga seotu hirmutab noori või tekitab pinget. Eriti kulmineeruvad negatiivsed tunded ja hoiakud lõpuklassiõpilastel, nii et sise- ja väline surve otsustada võib aktiivsuse asemel tekitada passiivsust, hirmu valesti valida. Sellist olukorda soodustab eelkõige infopuudus kutsevaliku kohta, aga ka iseenda kui individuaalsete võimete, soovide, vajaduste ning võimalustega isiksuse kohta.

Tulenevalt uurimistulemustest on ettepanekud järgmised:

- luua karjäärinõustamissüsteem, kus erikoolide juhtkond ja õpetajad korraldavad koostöös kutseõppeasutuste juhtkonnaga ja õpetajatega kutseuunitlustööd koolides;
- soodustada erivajadustega õpilaste eelistuste ja võimete väljaselgitamiseks nende osalemist huvialaringides, harjutada rollimängude abil eri ametid ning leida võimalusi omandada koostöös tööandjatega praktilisi töökogemusi;

- koostada erivajadustega õpilastele kutseõppeasutuste teatmikud ning ühtse ja lihtsustatud struktuuriga Interneti-leheküljed;

- organiseerida erivajadustega õpilastele kutseõppeasutuste, infomesside külastust, kohtumisi tööandjatega ja asutuste külastusi;

- pakkuda erivajadustega õppuritele kutseõppeasutuste reformimise käigus enim võimalusi jätkata õpinguid kodulähedases kutseõppeasutuses ning laiendada neile pakutavate erialade valikut.

Kirjandus

- Ahola, S. ja Nurmi, J.** (1997) Choosing University or Vocational College: the Formation of Educational Preferences. *Scandinavian Journal of Educational Research* 46(2), 127–139.
- Allen, A., Hambly, L., Malkin, J. ja Scott, J.** (2003) *Tekste karjäärinõustamisest. Kaasaegse nõustamispraktika paradigmad Ühendkuningriigi näitel*. Sihtasutus Eesti Kutsehariduse Reform. Tallinn: Europrint.
- Ball, B.** (1989) *Manage Your Own Career. A Self-Help Guide to Career Choice and Change*. The British Psychological Society. London: Routledge.
- Bates, I.** (1993) A Job Witch is Right for Me? *Youth and Inequality*. Vol 24. Toim Bates, I. ja Riseborough, G. Buckingham: Open University Press.
- Baumrind, D.** (1991) Effective Parenting During the Early Adolescent Transition. *Family Transitions*. Koost Cowan, P. A. ja Hetherington, E. M. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Calhoun, J. F. ja Acocella, J. R.** (1990) *Psychology of Adjustment and Human Relationships*. USA. Mc Craw-Hill.
- Drudy, S.** (1991) The Classification of Social Class in Sociological Research. *British Journal of Sociology* 42 (1), 21–41.
- Elster, J.** (1989) *Solomonic Judgements. Studies in the Limitations of Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Epstein, N. B., Bishop, D. S. ja Levin, S.** (1980) The McMaster Model of Family Functioning. *Advances in Family Psychiatry*, 2, 73–89.
- Eskilson, A. ja Wiley, N. G.** (1987) Parents, Peers, Perceived Pressure and Adolescent Self-Concept: Is a Daughter and Daughter All of her Life? *Sociological Quarterly* 28, 135–145.
- Ford, M.** (1992) *Motivating Humans: Goals, Emotions and Personal Agency Beliefs*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Gambetta, D.** (1987). *Were They Pushed or did They Jump? Individual decision mechanisms in education*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gaoni, B., Kronenberg, J. ja Kaysar, N. (1994) Boundaries During Adolescents. *Israeli Journal of Psychiatry and Related Sciences* 31, 189–192.

Gladding, S. T. (1991) *Group Work: a Counselling Specialty*. New York: Macmillan.

Hansen, M. N. (1997) Social and Economic Inequality in the Educational Career: do the Effects of Social Background Characteristics Decline? *European Sociological Review* 13(3), 245–268.

Harren, V. A. (1979) A Model of Career Decision Making for College Students. *Journal on Vocational Behaviour* 98, 132–135.

Jamnes, P. ja Savisaar, K. (1998) *Karjäär – kas redel või tee? Karjääriplaneerimine*. Tallinn: Koolibri.

Karjäärinõustamine – kuidas edasi? (2000) EL Phare 2000 riiklik programm „Inimressursi arendamine Lõuna-Eestis ja Ida-Virumaal” raames. Tallinn: Karjäärinõustamise Teabekeskus.

Karlsson, G. (1987) *A Phenomenological Psychological Method: Theoretical Foundation and Empirical Application in the Field of Decision Making and Choice*. Täby: Academistryck.

Puuetega inimestele võrdsete võimaluste loomise standardreeglid. (1996) Eesti vabariigi invapoliitika üldkontseptsioon: lühendatud ja kohandatud ÜRO Peaassamblee resolutsioonist 48/96: heaks kiidetud Eesti vabariigi valitsuse 16. mai 1995. a istungil päevakorrapunkti nr 11 all. Tallinn: Eesti Puuetega Inimeste Koda.

Ruonavaara, H. (1985) Jon Elster: Sour Grapes. *Politiikka* 27(1), 63–65.

Savolainen, H. ja Turunen, P. (1988) *Ammatillisten opintojen keskeyttäminen ja keskeyttämisen merkitys nuoren koulutusuran osana*. Joensuu Ülikool.

Savolainen, H. (1991) *Tutkimus pohjoiskarjalaisnuorten keskiasteen kouluvalinnan luonteesta, valintaan vaikuttavista tekijöistä ja valintaa koskevistä käsityksistä*. Joensuu Ülikool.

Tegevuskava kutseharidussüsteemi arendamiseks Eestis aastatel 2001–2004. (2001) Tallinn: Haridusministeerium.